

TEORIE VĚDY
/ THEORY OF SCIENCE

OBSAH

<i>Editorial</i>	5
Studie:	
Patrice Maniglier <i>Strukturalistické myšlení</i>	9
Ondřej Švec <i>Strukturální antropologie a „konec člověka“</i>	19
Jiří Šubrt <i>Claude Lévi-Strauss a problém tzv. synchronického času</i>	49
Daniel Sosna – Jitka Kotalová <i>Lévi-Strauss a směna</i>	65
Miroslav Marcelli <i>Claude Lévi-Strauss o urbánnom priestore</i>	91
Josef Fulka <i>Lévi-Strauss, Schaeffer, Wagner: hudební struktura mýtu</i>	119
Jan Maršálek <i>Claude Lévi-Strauss v sociologii: Baudrillardova teorie společnosti konzumu</i>	141
Recenze:	
Anna Kopecká <i>Francesco Casetti: Filmové teorie 1945–1990</i>	161

STRUKTURALISTICKÉ MYŠLENÍ

Patrice Maniglier*

La pensée structuraliste

Abstract

The structuralist thought, which was at its heyday in the mid-1960s, soon became a target of criticism. However, as the article argues, at its inception, structuralism was intended more as a method rather than an all-encompassing mode of thinking. The original inspiration for structuralism came from Russian and Saussurean linguistics and, later, it was explored by Lévi-Strauss as a suitable method for anthropology and related disciplines. In this application, the emphasis is less on the structure conceived as a system of differences and more on its transformative character. Furthermore, not only the internal, but also the external relations of system are highlighted, which implies the use of comparative methods in anthropology. The possibility of studying cultural practices and symbols is enhanced when their similarities and differences are considered in terms of structures and sign-systems. The structuralist thought that denies individual agency thus appears to be a paradoxical misunderstanding of the original purpose of structuralism as a method; a science of cultural facts in their variability remains a contemporary project.

Keywords: *structuralism; method; cultural facts; Jakobson; Trubeckoy; Lévi-Strauss*

* Kontakt na autora: Patrice Maniglier, Department of Philosophy, University of Essex, Wivenhoe Park, Colchester, CO4 3SQ, United Kingdom (pmanig@essex.ac.uk).

Je tomu už dávno, co trenér národního fotbalového týmu doufal upokojit fanoušky slibem „strukturalistické reorganizace“ hráčů.¹ Michel Foucault, se svými *Slovy a věcmi* z roku 1966, v tu dobu ze strukturalismu právě učinil novou pařížskou filosofii, která měla zastínit existencialismus. Tato filosofie hlásala, že subjekt světa nepropůjčuje smysl v úzkosti své svobody, ale že se spokojuje s uskutečňováním možností předem vepsaných v kódech, které jsou nevědomé zrovna tak jako pravidla gramatiky. Althusser na École normale supérieure hlásal, že Marx byl strukturalistou, Lacan na stejném místě přetvářel psychoanalýzu, Barthes ukazoval, že se móda řídí „systémem“ – strukturalismus zkrátka v jednu dobu nabízel více než jen teoretické výsledky, totiž pohled na člověka a na svět, pohled, se kterým se tato doba cítila souznít. Hlavní iniciátor strukturalismu však tento jeho veřejný úspěch neviděl zrovna rád. Claude Lévi-Strauss, jehož *Elementární struktury příbuzenství* z roku 1949 můžeme mít za datum zrození strukturalismu, ve skutečnosti považoval tuto teorii především za metodu nabídnutou humanitním vědám. A budoucnost se mu zdála dát za pravdu: tak jako hvězdy, které se hrouť pod svojí vlastní vahou, byl strukturalismus po květnu roku 1968 zpochybňován ve stejné míře, v jaké se mu předtím lichotilo. Bylo mu vytýkáno zanedbávání politické dimenze faktů člověka, necitlivost k dějinám a konečně také to, že zarmoutil Billancourt ...² Tedy slibná metoda, nebo křehká ideologie?

Samo slovo „strukturalismus“ bylo vynalezeno lingvistou Romanem Jakobsonem v jednom článku z roku 1929. Jakobson jím tehdy označil „tendenci ruské vědy“ namířenou proti atomismu a mechanicismu vědy

¹ Pozn. red.: Text byl poprvé uveřejněn ve zvláštním čísle časopisu *Nouvel Observateur* „Lévi-Strauss et la Pensée Sauvage“. Pod názvem „Strukturalistická metoda“ (La méthode structuraliste) a s drobnými úpravami jej lze nalézt také v *Le Siècle de Lévi-Strauss* (Paris: CNRS Éditions 2008).

² Pozn. překl.: „Nezarmoutit Billancourt“ – *Il ne faut pas désespérer Billancourt* – je obrat, kterým jsou vlády zrazovány od rozhodnutí, jež by negativně dopadala na dělnickou třídu. Boulogne-Billancourt je významným pařížským předměstím, jehož historie je úzce spojena s dělnickým hnutím, mj. z toho důvodu, že v něm dlouho sídlily továrny Renault.

západní (tedy proti vědě přehlížející význam finality) stejně jako proti jejímu redukcionismu, tedy proti její neschopnosti předvést, že kulturní fakty podléhají jim specifickým zákonům, a nikoliv jen fyzickým nebo biologickým kauzalitám. Jakobson, který byl duchem vpravdě univerzálním, polyglotem nadáním a exulantem rukou osudu, činí ze „strukturalismu“ o rok později a s větší dávkou velkorysosti charakteristický rys moderní vědy, a to v opozici ke starému „positivismu“ posedlém sběratelstvím partikulárních pozorovatelných faktů a snahou o zachycení pravidelností, jež by mezi nimi bylo možné s jistotou rozpoznat. Jeho definice zůstává nicméně neurčitá. Pokud strukturalismus spočívá jednoduše v ideji, že celek předchází a určuje části, že mají vztahy přednost před jejich termíny a že se zákony neodvozují zobecněním z pozorování, neměli bychom pak říci, že Aristoteles, ale také Spinoza, Leibniz, Goethe, Hegel či Bergson, ke kterým by dále bylo třeba přidat celou řadu biologů, většinu současných fyziků a bezpochyby všechny matematiky, inu neměli bychom říci o těch všech, že jsou také strukturalisty? Nepředstavuje však takové rozevření pojmu riziko, že strukturalistické hnutí ztratí veškerou srozumitelnost? A co hůře, je taková definice s to osvětlit metodu? Tato nejistota stran definice strukturalismu později dovedla nejrůznější autory k tomu, že se s ním ztotožňovali, aby se od něj ve stejné zmatečnosti a bezmála bezprostředně zase odvraceli. Proto je také možná lepší, chceme-li dobře porozumět tomu, oč se jedná, odložit explicitní definice stranou a vrátit se k tomu, co se „strukturalističtí“ lingvisté (a mezi nimi v první řadě Jakobson a jeho krajan a přítel princ Nikolaj Trubeckoj) snažili vpravít do jejich oboru. Teprve poté ukážeme, proč a jak Lévi-Strauss doufal rozšířit tento impuls na studium veškerých kulturních faktů – příbuzenství, mýtů, rituálů nebo také uspořádání vesnic – čímž otevřel program, který naplní 50. a 60. léta 20. století.

Devatenácté století bylo stoletím dějin. Indoevropská lingvistika objevuje možnost rekonstruovat na základě rozmanitosti dnešních jazyků (francouzštiny, němčiny, hindštiny, atd.) vymřelý jazyk, ze kterého tyto

současné jazyky pocházejí na způsob dialektů. Lingvistická změna se tak jeví jako něco, co je ve fenoménu jazyka objektivní a poznatelné, neboť uniká vědomí a vůli subjektů: latina se stala francouzštinou nepozorovaně... V reakci na to zastávají Jakobson s Trubeckým názor, že je zbytečné chtít vysvětlovat dějiny jazyků skrze fonetická omezení – omezení nakonec fyziologická – která by mluvčí postupně vedla k pozměňování způsobu, jakým mluví. Jazyk má totiž svoji funkci: současný stav nějakého jazyka není dán pouze jeho minulostí, ale také tlaky, které vznikají v souvislosti s předpoklady komunikace. Právě z tohoto důvodu není možné při studiu kulturních fenoménů zcela odhlížet od otázek účelnosti. Jakobson s Trubeckým tak vypracovali metodu, pomocí které je možné zachytit právě to, co je v jazykovém výkonu jednotlivců nositelem významu.

V prvním kroku tato metoda spočívá v tom, že je mluvčím nějakého jazyka nabídnut tzv. komutační či permutační test, který umožňuje odlišit ty fonické variace, které vedou k významovým změnám, od těch, jež takové variace ve významu nezpůsobují. Ve francouzštině tak může být například slovo „tri“ vysloveno s „r“ tzv. *roulé* nebo neráčkováným „r“, aniž by mluvčí zaznamenal jakoukoliv významovou změnu. Nahrazení „pli“ za „tri“ naopak význam mění. Může být přitom poznamenáno, že pro posluchače není nutné definovat odděleně každý z těchto výrazů, aby tuto změnu cítil, stačí, že rozdíl vnímá. Takto se vyvodí, že [tr] a [pl] mají pro Francouze významové fonické vlastnosti. Křížením testů, je-li například ukázáno, že existuje rozdíl mezi „tri“ a „pris“,³ se pak docílí rozboru fonologického materiálu na fonémy ([r], [l], atd.), tedy na nejmenší jednotky představující sumu nebo „svazek“ distinktivních fonetických rysů (labiální/nelabiální, znělé/neznělé atd.). Foném je tedy čistě diferenční entitou. Právě v tom se ruští fonologové potkávají s tezemi v té době poněkud pozapomenutého švýcarského lingvisty Ferdinanda de Saussura (zemřel v roce

³ Pozn. překl.: Francouzská slova „tri“ („třídění“) a „pris“ („vzatý“, „uchopený“) se vyslovují stejně.

1913), který tvrdil, že „v jazyce existují pouze rozdíly“⁴ a že „jsou fonémy především entity protikladové, relační a negativní“.⁵

Řečená metoda však činí ještě jeden další krok. Tytéž distinktivní rysy totiž odlišují několik fonémů zároveň, například p-t, b-d, m-n utvářejí jednu řadu, stojí proti sobě ve stejném poměru. Foném tak není vymezen pouze sumou distinktivních vlastností, které aktualizuje, ale také jeho pozicí v systému sérií opozic. Právě schéma takového systému nazýváme strukturou:

Určení obsahu fonému je vázáno na místo, které mu náleží v systému fonémů, o němž se jedná. [...] Fonému nějaký určitelný fonologický obsah náleží jen díky tomu, že systém fonologických opozic představuje strukturu, nějaký stanovený řád.⁶

Ukázat strukturu je nyní možné: „tabulka fonologického systému souhlásek v německém jazyce“, kterou Trubeckoj předložil, je možná prvním příkladem strukturalistické formalizace.⁷

|---|---|---|-v|-s|
|---|---|-x--|-f|-ss|-sch
-p-	-t-	-k--	-pf	-tz
-b-	-d-	-g--	---	---
-m-	-n-	-gn-	---	---

Lidé, kteří německy mluví, si samozřejmě tuto strukturu neuvědomují, ta ale proto neztrácí nic ze své účinnosti. Je to ona, kdo jim umožňuje nejenom si porozumět, ale také rozlišeně zachytit vysílané zvuky. Zákony jazyka tak nejsou pouze historické, nýbrž také, jak pravil Saussure, „syn-

⁴ Ferdinand de SAUSSURE, *Kurz obecné lingvistiky*. Přeložil František Čermák. Praha: Academia 1996, s. 148 [166].

⁵ *Ibid.*, s. 146 [164].

⁶ Nicolaj TROUBETZKOY, *Principes de phonologie*. Paris: Klincksieck 1964, s. 69.

⁷ *Ibid.*, s. 74.

chronní“, protože jak z definice vyplývá, všechny prvky struktury musejí být dány zároveň. Jazyky je tak navíc možné z hlediska jejich struktury porovnávat, je možné ukázat, jak někdy ve svém vývoji spějí k obnově strukturální rovnováhy, jež mohla být ohrožena náhodnou ztrátou distinktivní opozice atp. Jazykovědec tedy převádí ohromnou rozmanitost fenoménů jazyka na několik jednoduchých principů, a dokonce může vznést hypotézu o „strukturálních zákonech“, které by byly univerzálně platné pro všechny jazyky. Nyní nám je již jasné, jak tato nová metoda rozkladu jazykových faktů vedla k tezi, podle které prvky nejsou určeny jejich pozitivními vlastnostmi, ale tím, jakým způsobem se jedny k druhým vztahují: francouzské [r] není nějakým způsobem artikulace nebo nějakým zvukovým profilem, je výhradně pozicí uvnitř schématu struktury, v tomto smyslu přitom může být také algebraicky zobrazeno. Nesmí být ale zapomínáno, že je to možné jen proto, že jsou vztahy diferencemi, či přesněji řečeno, že jsou zvukovými diferencemi svázanými s diferencemi významu.

Jak je možné takovou metodu přenést do oblasti antropologie? Saussure prorokoval příchod nové disciplíny, totiž sémiologie, „vědy, která studuje život znaků“,⁸ a Trubeckoj jej následoval, nic ale nebylo uskutečněno. Když se Lévi-Strauss během války setkává v New Yorku s Jakobsonem, připravuje zrovna velkou práci o fenoménech příbuzenství. Již od Lewise Henryho Morgana víme, že „primitivní“ společnosti vykazují komplexní a rozmanitá pravidla příbuzenství. Lévi-Strauss se domnívá, že tato pravidla, vyjde-li se z hypotézy, že vyjadřují způsoby směny žen, mohou být převedena na několik jednoduchých principů. Tak například povinnost mladé dívky provdat se za bratrance „křížem“ (tj. za syna bratra její matky nebo syna dcery jejího otce) je možné vysvětlit symetrickou a komplementární povinností, která připadá ve stejné nebo následující generaci sestře jejího bratrance provdat se za jednoho z jejich bratrů. Sňatky představují systém,

⁸ SAUSSURE, *Kurz obecné lingvistiky*, s. 52 [33].

který k sobě svazuje rodiny v rámci sítě vzájemnosti. Pojem struktury se tedy zdá označovat různé způsoby, jakými „lidská mysl“ buduje systémy vzájemnosti. Partikulární akt, jakým je sňatek, tak nemá smysl sám o sobě, ten totiž závisí na jeho pozici v rámci systému a na způsobu, jakým je tento systém vybudován. Lépe řečeno, každý systém příbuzenství je jen realizací jedné z logických možností mysli, přičemž by bylo možné tyto systémy porovnat, pokud bychom je zanesli do nějaké obrovské kombinatorické tabulky. V čem tu ale spočívá podobnost s prací Trubeckého a Jakobsona?

Idea je ve skutečnosti o něco přesnější. Jestliže jsou totiž ženy směřovány, pak je tomu tak proto, že jsou znaky, a to ve smyslu, jaký tomuto slovu dávají strukturální lingvisté, tedy ve smyslu opozitivních a relacionálních entit. Každá žena je definována její opozicí k ostatním ženám: „Je to akt vědomí, primitivního a nedělitelného, který způsobuje, že je dcera nebo sestra chápána jako darovaná hodnota a že je recipročně dcera nebo sestra protějšku chápána jako hodnota požadovatelná.“⁹ Jedny jsou nutně komplementární k druhým a dohromady vytvářejí strukturu. S přechodem od manželek ke dcerám se postoje převrací: touha se musí proměnit v nechuť, dar v dluh, odkrytí se mění ve skrytí, atd. Mezi distinktivními znaky existuje korelace. Úhrn žen v dané společnosti představuje tedy systém znaků. „Veškeré fenomény, o které se antropolog zajímá,“ řekne nakonec Lévi-Strauss, „mají povahu znaku.“ Druhým velkým momentem Lévi-Straussova díla je bezpochyby sepsání jeho čtyřdílných *Mythologik*. Ukazuje v nich, že na první pohled tak rozdílné motivy, jakými jsou opice a mravenečník, jed a svůdce, perlový náhrdelník a uťatá hlava, mohou být považované za varianty stejného mytologického znaku, a to v té míře, v jaké je přechod od jednoho k druhému definovatelný souborem převrácení distinktivních opozic, kdy se jedny ukazují být negativní formou druhých:

⁹ Claude LÉVI-STRAUSS, *Structures élémentaires de la parenté*. Paris, La Haye: Mouton 1967, s. 162.

„[Žádná z postav] nikterak nevytváří entitu, [každá je] ale tak jako foném, jak jej pojímá Roman Jakobson, „svazkem diferencujících prvků“.¹⁰

Jakým způsobem se Lévi-Strauss lingvistikou inspiruje a jak se od ní současně oddaluje, je dobře patrné. Zatímco pro lingvistiku je struktura systémem sérií opozic, je pro Lévi-Strausse „skupinou transformací“:

Struktura má především povahu systému. Sestává z prvků takovým způsobem, že jakákoliv změna jednoho z nich s sebou nese změnu všech ostatních. Za druhé, každý model náleží k určité skupě transformací, z nichž každá odpovídá určitému modelu téhož druhu tak, že souhrn těchto transformací představuje grupu modelů. Za třetí, výše uvedené vlastnosti umožňují předvídat, jak bude model reagovat, změní-li se jeden z jeho prvků. Konečně model musí být vytvořen tak, aby jeho fungování mohlo vysvětlit všechna pozorovaná fakta.¹¹

Je typické, že Lévi-Strauss systematickostí nedefinuje nějakou vnitřní vazbu mezi pozorovatelnými prvky. Totéž, co drží prvky systému spolu, uvádí také tento systém do vztahu s jinými systémy, od nichž se odlišuje. Právě proto si odhalení struktur, které podírají různé symbolické systémy, žádá komparativní metodu, jež je antropologii vlastní, ta je totiž právě hledáním člověka skrze kulturní variace.

Od fonologů se však Lévi-Strauss odlišuje také tím, že se pro něj rozšíření „sémiologické“ metody na všechny kulturní fakty neospravedlňuje hypotézou o jejich funkci (komunikace), ale tím, že všechny tyto fakty mají tu společnou vlastnost, že jsou ve své podstatě variabilní. Nebo ještě lépe: jestliže ve vědách o člověku potřebujeme strukturální metodu, pak proto, že nikdy nemůžeme usuzovat na identitu většího množství aktů

¹⁰ Claude LÉVI-STRAUSS, *Strukturální antropologie - dvě*. Přeložil Jindřich Vacek. Praha : Argo 2007, s. 129.

¹¹ Claude LÉVI-STRAUSS, *Strukturální antropologie*. Přeložil Jindřich Vacek. Praha: Argo 2006, s. 241.

(jakými jsou třeba narativní syžety v mýtech nebo předepsané akty v rituálu) na základě jejich pouhé pozorovatelné podobnosti. Co říká Lévi-Strauss o mýtech, platí pro veškeré kulturní rysy. Řekněme, že se zajímáme o dějiny nějaké praktiky, jakou je třeba uvěznění viníků. Kdybychom se spokojili s načrtnutím nějaké nepřerušované linie, která by sestupovala až po první svědectví o této praxi, vystavovali bychom se riziku závažných nedorozumění. Tato praktika, kterou bychom takto abstraktně izolovali, bude mít totiž úplně jiný smysl v závislosti na systému, jehož je součástí, a v některých systémech možná dokonce nebude vůbec chápána stejně. A naopak, je docela možné, že bude odpovídat nějakému zvyku, který se jí nijak nepodobá, o kterém však bude možné ukázat, že zaujímá stejné místo v systému transformací. Hypotéza, která ztotožňuje kulturní fakty se znaky, se tak neopírá o jejich funkci, nýbrž o jejich povahu. Tyto fakty mohou být identifikovány pouze tehdy, když jsou uchopeny v souvislosti se systémem znaků, v jehož rámci se jeví jako nahraditelné a diferencní.

Je tak docela možné, že síla strukturální metody stejně jako filosofický význam jejích výsledků nespočívá ani tak v popření prvořadosti lidské svobody, jako spíše v tom, že nám ukazuje jako možnou vědu o ze své podstaty proměnlivém, je-li toto definováno výhradně korelací diferencí. Louis Althusser, Michel Foucault a Gilles Deleuze spolu s dalšími v ní našli nástroje, které jim pomohly přemýšlet novým způsobem o dějinách a čase. Že měli velmi rychle nutkání se od strukturalismu odlišit, lze jistě vysvětlit nedorozuměním, které rozšíření strukturální metody doprovázelo. Zdálo se, že v ní lze rozpoznat redukci lidství na jednu velkou kombinatorickou tabulku, zatímco šlo především o to uvědomit si problémy, které stejně tak pro vědce jako pro filosofa představuje samotné vymezení těchto zvláštních faktů, jimiž jsou fakty kulturní. Je ale také možné, že bylo toto zmatení nezbytné, aby ti, co byli podníceni podivuhodnou historií tohoto hnutí převráceného ve svůj opak ve chvíli vlastního triumfu, znovu objevili problém, které se ono hnutí marně snažilo otevřít, a prokázali tak jeho stále se chvějící aktuálnost.

Z francouzského originálu „La pensée structuraliste“ (in *Nouvel Observateur*, roč. 2003, červenec–srpen, č. 51, Hors-Série, s. 6–11) přeložil Jan Maršálek.

Patrice Maniglier je filosof, vyučuje na University of Essex ve Velké Británii. Ve své práci se zaměřuje na francouzskou filosofii 20. století a zejména na dějiny strukturalismu a post-strukturalismu ve společenských vědách (v lingvistice, antropologii a psychoanalýze). V roce 2006 publikoval práci *La vie énigmatique des signes, Saussure et la naissance du structuralisme* (Záhadný život znaků, Saussure a vznik strukturalismu).